

۲۳-۶۷۷
۹,۲۱

درآمدی بر مبانی روان‌شناسی اسلامی

www.ketab.ir

تألیف

دکتر محمد خدایاری فرد (استاد دانشگاه تهران)

دکتر مسعود آذربایجانی (استاد پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)

دکتر روح‌الله شهابی (استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

شماره مسلسل ۱۰۸۶۶

شماره انتشار ۴۴۶۷

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	خداپاری فرد، محمد، ۱۳۲۹-
عنوان و نام پدیدآور	درآمدی بر مبانی روان‌شناسی اسلامی / تألیف محمد خداپاری فرد، مسعود آذربایجانی، روح‌الله شهبایی.
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	۲۹۶ ص.
فروست	انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۴۴۶۷.
شابک	978-964-03-0283-5
وضعیت فهرست‌نویسی	فیپا
یادداشت	واژه‌نامه.
یادداشت	کتابنامه: ص. ۲۴۷-۲۵۸.
یادداشت	نمایه.
موضوع	روان‌شناسی اسلامی
موضوع	Islam - Psychology
شناسه افزوده	آذربایجانی، مسعود، ۱۳۴۲-
شناسه افزوده	شهبایی، روح‌الله، ۱۳۵۶-
شناسه افزوده	دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات. University of Tehran. Press
رده‌بندی کنگره	BP۲۳۲/۶۵ ۱۴۰۰
رده‌بندی دیویی	۲۹۷/۴۸۵
شماره کتابشناسی ملی	۸۴۷۲۵۰

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبسایت‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برقی ناشر محفوظ است.
(این کتاب با کاغذ حمایتی به چاپ رسیده است.)

عنوان: درآمدی بر مبانی روان‌شناسی اسلامی
تألیف: دکتر محمد خداپاری فرد- دکتر مسعود آذربایجانی- دکتر روح‌الله شهبایی
ویرایش ادبی: فاطمه جهانگیری
نوبت چاپ: اول
تاریخ انتشار: ۱۴۰۰
شمارگان: ۱۰۰ نسخه
ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلفان است»

بها: ۹۰۰,۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
پست الکترونیک: press @ ut. ac. ir - تارنم: http://press.ut.ac.ir
پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

پیشگفتار..... ۵

فصل یکم: امکان، مبانی و ویژگی‌های روان‌شناسی اسلامی.....	۱
بنیان‌های فلسفی روان‌شناسی مدرن.....	۳
چالش‌های فلسفی و نظری روان‌شناسی مدرن.....	۶
راه‌حل غلبه بر چالش‌های مذکور چیست؟.....	۹
آیا یک روان‌شناسی دینی یا اسلامی امکان‌پذیر است؟.....	۹
تعریف روان‌شناسی اسلامی.....	۱۳
آیا در دهه اخیر روان‌شناسی اسلامی و غربی به هم نزدیک شده‌اند؟.....	۱۴
خلاصه فصل.....	۱۶

فصل دوم: ماهیت انسان.....	۱۹
درس‌هایی از داستان آدم و هوا.....	۲۱
فطرت.....	۲۲
شواهدی برای فطرت.....	۲۳
پیمان یکتاپرستی بر هر روحی نقش بسته است.....	۲۶
هدف از زندگی: پرستش خداوند.....	۲۶
عقیده، ایمان و روان‌شناسی.....	۳۱
باور و عشق به خداوند.....	۳۳
باور به جهان آخرت.....	۳۴
افزایش و کاهش ایمان.....	۳۴
روح.....	۳۵
رازهای روح.....	۳۷
نفس.....	۳۸
خیر و شر.....	۴۰
مراتب نفس.....	۴۰

۴۰.....	نفس اماره.....
۴۱.....	نفس لوّامه.....
۴۲.....	نفس مطمئنه.....
۴۲.....	قلب.....
۴۵.....	عقل.....
۴۶.....	اراده آزاد و مسئولیت‌پذیری.....
۴۸.....	اراده آزاد، مسئولیت‌پذیری و تقدیر الهی.....
۵۰.....	اهمیت نیت.....
۵۱.....	خلاصه فصل.....
۵۵.....	فصل سوم: روش تحقیق در روان‌شناسی اسلامی.....
۵۷.....	پارادایم‌های تحقیق در علوم اجتماعی.....
۵۷.....	پارادایم تبیینی.....
۵۸.....	روش‌های تحقیق مبتنی بر پارادایم تبیینی.....
۵۹.....	پارادایم تفسیری.....
۵۹.....	روش‌های تحقیق مبتنی بر پارادایم تفسیری.....
۶۰.....	پارادایم انتقادی.....
۶۱.....	روش‌های تحقیق مبتنی بر پارادایم انتقادی.....
۶۱.....	پارادایم اسلامی.....
۶۱.....	روش‌های تحقیق مبتنی بر پارادایم اسلامی.....
۶۵.....	خلاصه فصل.....
۶۷.....	فصل چهارم: شخصیت.....
۷۰.....	رویکرد ساختاری به شخصیت.....
۷۰.....	شخصیت به مثابه شاکله.....
۷۲.....	نظریه قرآنی شخصیت.....
۷۲.....	رویکرد صفات به شخصیت.....
۷۵.....	نظریه صفات شخصیت از دیدگاه اسلام.....
۷۵.....	الگوی شجاعی و همکاران از طبقه‌بندی صفات شخصیت در منابع اسلامی.....
۷۸.....	صفات منشی.....
۸۰.....	شخصیت مؤمن.....

۸۰	صفات منشی مثبت
۸۱	مهربانی، شفقت و بخشش
۸۲	راستگویی و صداقت
۸۳	فروتنی
۸۳	روان‌شناسی مثبت‌نگر
۸۸	نقاط قوت انسان
۸۹	صفات منشی منفی
۸۹	تکبر
۸۹	ریاکاری و نفاق
۹۲	خلاصه فصل
۹۵	فصل پنجم: انگیزش
۹۷	نظریه‌های معاصر انگیزش
۹۷	نظریه انتظار - ارزش
۹۸	نظریه خودارزشمندی
۹۸	نظریه هدف‌گزینی
۹۹	نظریه خودتعیین‌گری
۹۹	نظریه رفتار طرح‌ریزی‌شده
۱۰۰	مرور انتقادی نظریه‌های معاصر
۱۰۱	انگیزش از چشم‌انداز اسلامی
۱۰۱	نظریه الاوانه
۱۰۳	الگوی سه‌سطحی انگیزش
۱۰۴	تقسیم‌بندی دیگری از انگیزه‌ها
۱۰۴	سائق‌های فیزیولوژیکی
۱۰۷	انگیزه‌های روان‌شناختی
۱۰۷	مشوق‌ها (پاداش و تنبیه)
۱۱۶	میانروی در ارضای سائق‌ها و انگیزش‌ها
۱۱۸	خلاصه فصل
۱۱۹	فصل ششم: هیجان‌ها
۱۲۱	عشق

پیشگفتار

روان‌شناسی معاصر، متأثر از اثبات‌گرایی و طبیعت‌گرایی علمی است. پژوهش‌های روان‌شناختی تلاش دارند متغیرها به بهترین شکل کنترل شوند و تا حد امکان آزمایش‌ها به مطالعات تجربی و فیزیکی نزدیک باشد؛ از سازه‌ها و مفاهیم کاملاً ذهنی، تعاریف عملیاتی ارائه می‌دهند تا تجربه‌پذیری به شکل بهتری تحقق یابد و پیچیده‌ترین روش‌ها و تکنیک‌های آماری، به کار گرفته می‌شود تا عینی‌ترین نتیجه‌گیری‌ها حاصل شود. چنین تلاشی در علوم طبیعی قابل تحسین است، چراکه به زندگی بهتر منجر شده است، ولی در علوم مربوط به ماهیت انسان به‌ویژه روان‌شناسی، نمی‌تواند یگانه مسیر مطالعه رفتار و فرایندهای ذهنی و روانی انسان باشد. براساس آموزه‌های اسلامی انسان دارای روح ابدی، فطرت خداجویی، نفس و قلب مطمئن یا بیمار و غایت زندگی متعامل با فیزیولوژی و کالبد جسمانی است. جایگاه این مفاهیم در روش‌شناسی و به تبع دانش موجود روان‌شناسی معاصر کجاست؟ آیا اساساً می‌توان در مطالعه رفتار و فرایندهای ذهنی انسان آنها را به این بهانه که نمی‌توان از آنها تعریف عملیاتی ارائه کرد نادیده گرفت یا تنها به آن بخش پرداخت که با روش آزمایشگاهی و عملیاتی‌سازی امروز می‌توان مطالعه کرد؟ چنین نگاهی روان‌شناسی معاصر را تنها به پشتیبانی دانش حاصل از تجربه محدود ساخته و آن را از منابع کیفی‌تر دانش مانند وحی محروم کرده است. روشن است روان‌شناسی تجربی امروز جنبه‌های بی‌شماری از تحول، شناخت، احساس، هیجان و آسیب‌ها در مورد انسان را کشف و ارائه کرده است و در جای خود قابل پذیرش و استفاده و تداوم کاربرد است. با این حال باید بپذیریم که نگاه به انسان جدا از خالق آن یا قائل نبودن به حاکمیت در حال اجرای خدا بر انسان پس از خلقت وی، نادیده گرفتن وحی به عنوان منبع دانش، تأکید صرف بر جنبه‌های تجربه‌پذیر و عملیاتی‌پذیر و ناتوانی در رفتن به سمت موضوعاتی که مفروضه‌های متافیزیکی دارد، از جمله مهم‌ترین چالش‌های روان‌شناسی تجربی بوده است. روشن است نتیجه چنین نگاهی توصیف انسان، فقط و فقط در قالب فرایندهای طبیعی و تجربه‌پذیر است. به‌راستی آیا چنین توصیفی می‌تواند کامل باشد؟

نگاه تجربی به روان‌شناسی، با وجود چالش‌ها و محدودیت‌های یادشده، طرفداران بسیاری دارد و سوگیری به سمت اثبات‌گرایی تا جایی پیش رفته است که تاریخچه تجربی روان‌شناسی را به شکلی غیرواقعی، مثبت و روایی وانمود می‌کنند. هریس^۱ (۱۹۹۷) در مطالعه‌ای جالب نتایج اصلی مطالعات کلاسیک روان‌شناسی را با بازنویسی‌های مجدد آنها در کتاب‌های مختلف مقایسه کرد. براساس اغلب

کتاب‌های روان‌شناسی موجود، در مطالعه واتسون و رینور^۱ (۱۹۲۰) به آسانی فوبیای خرگوش در آلبرت کوچولو ایجاد شد و آلبرت نیز آن را به همه اشیای پشمالو و سفید تعمیم داد. این در حالی است که در مطالعه اصلی، فوبیای آلبرت به‌سختی ایجاد شد، مؤقتی بود و به رنگ یا پوشش اشیا ارتباط چندانی نداشت. امروزه نگاه قابل نقد و چالش‌برانگیز تجربی بر آموزش روان‌شناسی و تربیت روان‌شناس در کشور ما سیطره دارد. نگاهی به برنامه درسی، محتوای آموزشی، روش‌شناسی پژوهش‌های انجام‌گرفته در این حوزه و منابع دانش مورد استفاده، مؤید این موضوع است. به‌نظر می‌رسد زمان آن رسیده است با پرهیز از نفی کامل و یا پذیرش کامل اثبات‌گرایی و با نگاه همراهی تجربه، عقل و وحی یا حداقل احترام به دیدگاه کسانی که قائل به همراهی این سه با هم به‌عنوان منابع معرفتی روان‌شناسی هستند، به توسعه این علم در کشور کمک کنیم.

چارچوب اولیه اثر حاضر، از کتاب *روان‌شناسی از یک چشم‌انداز اسلامی* تألیف عایشه یوتز^۲ (حمدان) اقتباس و ترجمه شده است، با این حال مؤلفان به‌منظور تبیین بهتر و مناسب‌تر هر فصل، مطالب بسیار زیادی را که بخشی عمده و اصلی کتاب را شامل می‌شود، اضافه کرده‌اند.^۳ قسمت‌هایی از آنچه نویسندگان به کتاب حاضر افزودند به صورت کتابی مستقل با عنوان *An Introduction to Islamic Psychology* در سال ۲۰۲۱ توسط انتشارات Brill منتشر شده است. در **فصل یکم** پس از ارائه تعریفی عام از روان‌شناسی، ضعف‌های اصلی روان‌شناسی مدرن معرفی و به امکان، مبانی و ویژگی‌های روان‌شناسی اسلامی پرداخته شده است. در **فصل دوم** ماهیت انسان به‌عنوان مبنای نظری روان‌شناسی اسلامی به‌تفصیل و براساس آیات قرآن کریم آمده است. در **فصل سوم**، پس از معرفی پارادایم‌های تحقیق در علوم اجتماعی، روش‌های تحقیق مبتنی بر پارادایم اسلامی به‌اختصار توضیح داده شده است. از فصل چهارم به بعد مفاهیم اساسی روان‌شناسی از نگاه اسلامی بررسی شده است. در **فصل چهارم**، هم رویکرد ساختاری و هم رویکرد صفات به شخصیت از چشم‌انداز اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. ابتدا ساختار شخصیت در یک چارچوب اسلامی طرح شده و پس از آن با اتخاذ یک رویکرد صفات به شخصیت، صفات منشی مثبت (مانند مهربانی، فروتنی و عدالت) و منفی (مانند تکبر و ریا) انسان براساس منابع قرآنی ذکر شده است. در **فصل پنجم** پس از تعریف انگیزش مرور بسیار کوتاهی بر نظریه‌های تاریخی و معاصر غربی از انگیزش شده و در ادامه یک نظریه انگیزش اسلامی تلفیقی ارائه شده است. در **فصل ششم** هیجان‌های انسان (عشق، ترس، امید، نفرت و خشم) از منظر اسلام توضیح داده شده است. در **فصل هفتم**، به هوش از نظر اسلام، در قالب خردمندی پرداخته شده است. در **فصل هشتم**، یادگیری و در **فصل نهم** اصول تحول انسان قابل اشتقاق از قرآن کریم و

1. Watson & Raynor

2. Utz, Aisha. (2010). *Psychology from the Islamic perspective*

۳. مطالبی که از کتاب روان‌شناسی از چشم‌انداز اسلامی ترجمه شد، داخل کروشه آمده است.

احادیث ذکر شده و از این زاویه فرایند سالمندی و تجربه مرگ توضیح داده شده است. در فصل دهم مفاهیمی مانند مادری، نقش‌های جنسیتی و ویژگی‌های جامعه اسلامی با عنوان روان‌شناسی اجتماعی بررسی شده است. در فصول یازدهم و دوازدهم نیز سلامت و بیماری روانی و روش‌های درمانی آنها از منظر اسلام معرفی شده است.

دکتر محمد خدایاری فرد (استاد دانشگاه تهران)

دکتر مسعود آذربایجانی (استاد پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)

دکتر روح‌الله شهابی (استاد پار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)